

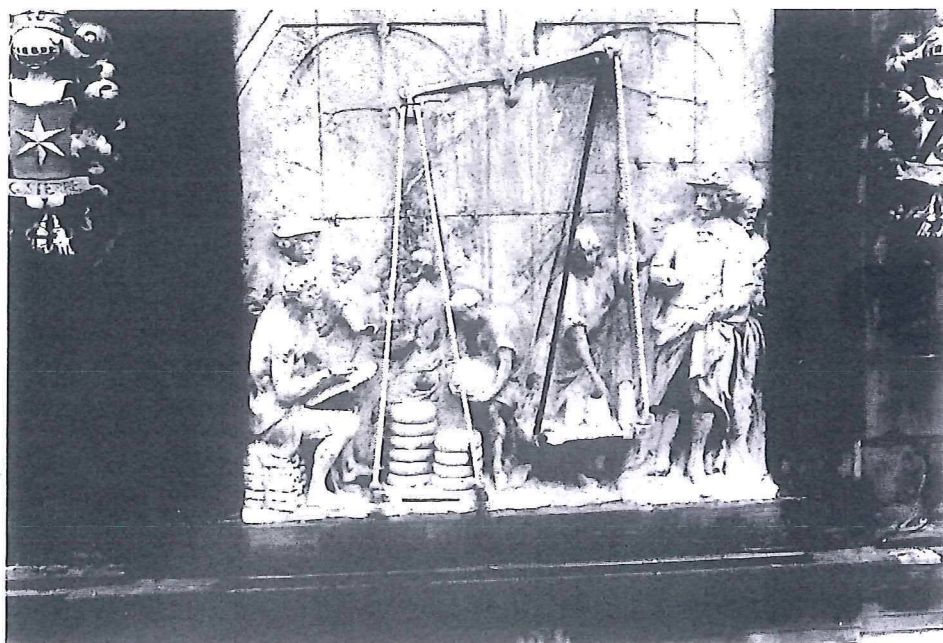
M onumentenzorg & A rcheologie



gemeente
gouda

de waag

De Waag is de afgelopen weken vaak in het nieuws geweest. Niet alleen de lokale kranten besteedden aandacht aan het mooie gebouw, maar zelfs landelijke televisiezenders zoals RTL 4 en 5 en SBS 6 kwamen in Gouda een kijkje nemen. Waarom al die belangstelling zult u vragen. Het had alles te maken met de voorstelling van het marmeren reliëf dat zo prominent in de voorgevel was geplaatst, maar hard aan vervanging toe was. Om het reliëf beter te begrijpen gaan we hier eerst nader in op het Waaggebouw zelf.

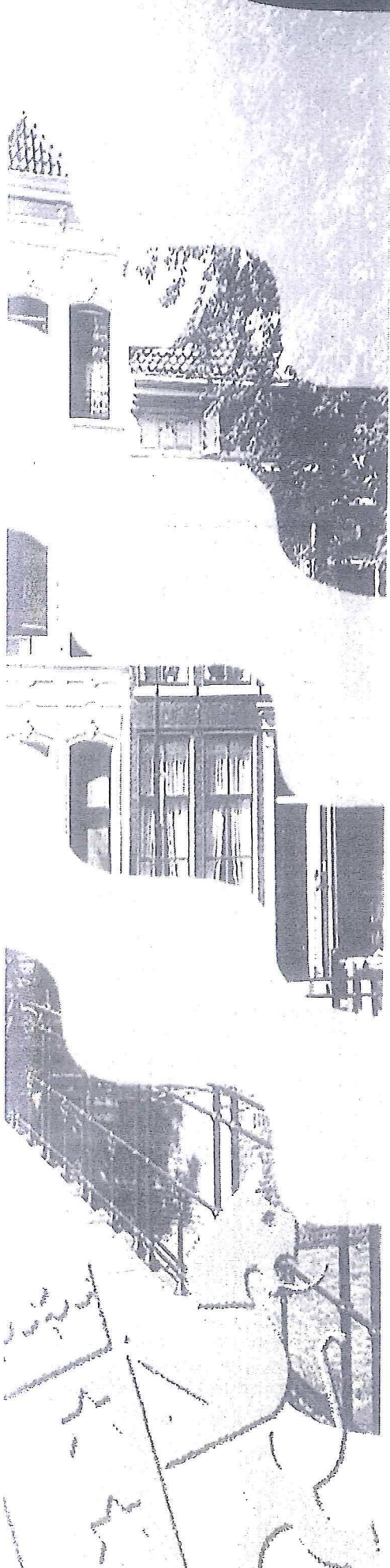


Het zo vertrouwde beeldhouwwerk voor de verwijdering van de Waag.

Het Waaggebouw

Kooplieden en klanten gebruikten van oudsher weegschalen en geijkte gewichten om eerlijk handel te kunnen drijven. Marktsteden als Gouda legden kooplieden van kaas en boter de verplichting op om gebruik te maken van de stadswaag. In en om zo'n waag was het altijd een drukte van belang, met karren en draagbaren werden doorlopend producten aangevoerd. Kooplieden en kopers liepen door elkaar. 'Waagdragers' droegen de goederen naar de waag, 'opzetters' zetten

de goederen en gewichten op de schalen en de 'waagmeester' hield toezicht op de balansen. Om meningsverschillen te voorkomen waren aan het wegen strenge regels verbonden. De eerste waaggebouwen waren niet meer dan houten optrekjes of zelfs alleen een afdak aan de rand van een marktplein. Maar met de toenemende handel werden de gebouwen groter en indrukwek-



kender. De meeste steden gingen vanaf de zestiende eeuw over tot de bouw van stenen waaggebouwen. Ook al werden de ontwerpen voor waaggebouwen in de loop der tijd steeds meer een kwestie van prestige, het bleven functionele gebouwen met bijvoorbeeld luifels om de aangevoerde producten te beschermen tegen zon en regen en grote deuren waardoor men gemakkelijk in en uit kon lopen. Sinds het ontstaan van Gouda was het waagrecht in handen van de familie Van der Goude. Daarna was het via de graven van Holland overgegaan in handen van de Staten van Holland. Zij kregen telkens een deel van de opbrengsten uit de waag, maar waren op hun beurt verantwoordelijk voor het onderhoud van het gebouw, de weegapparatuur en de gewichten. In 1667 nam Gouda het waagrecht volledig over en dat wilde de stad weten! Nog hetzelfde jaar nam het stadsbestuur het besluit om een aantal huizen en de oude waag uit 1384 aan het marktplein te slopen zodat ruimte ontstond voor een

uitstraling. Bovendien kon de ruimte worden verhuurd aan de schutterij en bracht zo extra geld op. Massaproductie en de opkomst van veilingen betekenden het einde van het waagbedrijf. In de jaren vijftig van de twintigste eeuw werd de Waag grondig gerestaureerd. Tijdens de Kaas- en Ambachtenmarkten wordt het gebouw weer intensief gebruikt en lijken oude tijden te herleven. Ook heeft het Kaas-museum er alweer sinds enkele jaren haar onderdak.

Het reliëf

De gevels werden gedecoreerd met verschillende natuurstenen voorstellingen. Maar de grote blikvanger is het reliëf in de voorgevel, dat is uitgevoerd in wit marmer. Wit marmer wordt in Italië gewonnen in de omgeving van Carrara. Al in het midden van de zeventiende eeuw werden grote hoeveelheden vanuit die streek naar Amsterdam verscheept ten behoeve van de bouw van het stadhuis op de Dam.



Een fragment in het midden van het reliëf. De mate van aantasting spreekt voor zich.

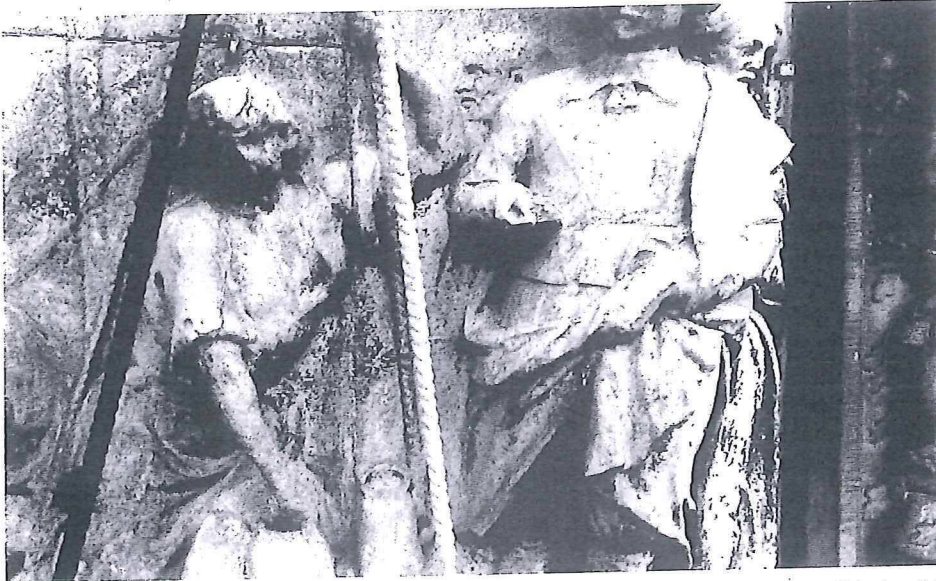
restauratie maar net op tijd zou zijn. De demontage van de zeven delen werd daardoor een heidens karwei, maar ze kwamen toch vrijwel ongeschonden in het atelier in Amersfoort aan. Het Goudse reliëf werd ontworpen en gemaakt door de beeldhouwer Bartholomeus Eggers en het stelt 'eene in marmer verhakke verbeelding der aldaar gepleegden handel' voor. Eggers kreeg voor het werk 2506 gulden betaald.

De kunstenaar

In de zeventiende eeuw waren er verschillende grote beeldhouwers in ons land werkzaam: Artus Quellinus, Rombout Verhulst en wat minder bekende vaklieden zoals Bartholomeus Eggers. Van Eggers is niet bekend waar hij werd geboren, maar wel dat dat rond 1637 moet zijn geweest. In 1646 werd hij vermeld als leerling van beeldhouwer Pieter Verbruggen in Antwerpen. Waarschijnlijk leerde Eggers Quellinus kennen via Verbruggen, die met diens zuster was getrouwd. Eggers was daarna onder leiding van Quellinus werkzaam aan het stadhuis van Amsterdam waar hij een collega werd van Rombout Verhulst. Natuurlijk werd hij beïnvloed door deze alom geprezen vaklieden. Kenners zeggen dan ook dat hij stylistisch de lijn van Quellinus en Verhulst voortzette, maar de inventiviteit van beiden ontbeerde. In zijn tijd was zijn werk echter zeer gewild. In 1665 won hij bijvoorbeeld de prijsvraag voor het grafmonument voor admiraal Jacob van Wassenaer Obdam in de Grote Kerk van Den Haag en daarmee passeerde hij zijn concurrent Verhulst. Eggers stierf op 23 februari 1692.

De voorstelling

Op het reliëf is het weegbedrijf afgebeeld. Alle bij het proces betrokken werklui zoals waagdragers en opzetters zien we erop terug. Prominent in beeld staat een belangrijke partij in het geheel, de koopman, en hij was de oorzaak van alle commotie in de pers. Toen Ton Mooy met de restauratie begon constateerde hij dat de heer rechts op het tafereel letterlijk een

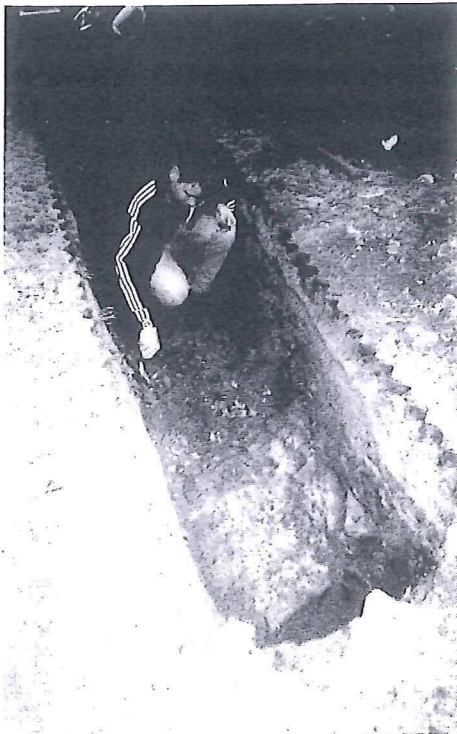


De "lege hand" in beeld.

nieuwe waag. Doorgaans leverde een lokale timmerman of de stadsbouwmeester het ontwerp voor een waaggebouw, maar in Gouda werd de Waag ontworpen door niemand minder dan Pieter Post die ook het ontwerp had geleverd voor het Mauritshuis in Den Haag en de Waag van Leiden. Post ontwierp voor Gouda een vierkant gebouw in de stijl van het Hollands classicisme, een stijl die was geïnspireerd door de klassieke bouwkunst van de Griekse en Romeinse oudheid. Het gebouw werd precies in het verlengde van het stadhuis gebouwd en kreeg dezelfde breedte. De verdieping was voor de functie van het gebouw zelf niet van belang maar had veel meer te maken met de gewenste klassieke verhoudingen én de gewenste

Door deze grootscheepse import van het Carraramarmer bouwde Amsterdam een enorme voorraad op. De voorraad werd zelfs zó groot dat een Hollands syndicaat het exportmonopolie van het Italiaanse marmer kreeg. Zo werd vanuit Amsterdam marmer geleverd voor de bouw van de paleizen in Versailles. Door de grote voorraad werden in de tweede helft van de zeventiende eeuw steeds meer gevelstenen, grafzerken en schoorsteenmantels in dit kwetsbare materiaal uitgevoerd. Misschien heeft u de demontage van het reliëf gevolgd? Toen beeldhouwer Ton Mooy met die werkzaamheden begon, werd hem al snel duidelijk dat het marmer in erbarmelijke staat was en dat de

geslaagde "kijkoperatie" in veerstalgebied



Een lid van de archeologische Werkgroep Golda aan het werk in een proefput aan de Veerstal. In de sleuf op de voorgrond de resten van de stadsmuur.

Eind 1998 is aan de Veerstal een archeologische "kijkoperatie" uitgevoerd. Op zes locaties werden onder leiding van de gemeentelijke archeoloog proefputten gegraven. Doel van deze operatie was om de ligging van resten van de stadsmuur, enkele torens en de Veerstalpoort te bepalen. Inzicht in de ligging van deze muurwerken is nodig omdat een plan voor het opknappen van de woonomgeving in voorbereiding is. In het ontwerp voor dit plan, de "Historische Route Veerstalgebied", kan eventueel gebruik worden gemaakt van de nog aanwezige muurwerken. Bovendien wordt, om te voorkomen dat dit bodemarchief wordt verstoord, overwogen of de muurwerken in de toekomst kunnen worden beschermd. Dit kan door aanwijzing tot gemeentelijk archeologisch monument. Een deel van de Veerstal en het kasteelterrein hebben deze status al. Door de verkregen informatie wordt nu met nieuw elan gewerkt aan het ontwerp voor de nieuwe inrichting van het Veerstalgebied.

Pieter Hugesztoren

De kijkoperatie die vakkundig en in vlot tempo door de leden van de Archeologische Vereniging Golda is uitgevoerd, heeft aan de verwachtingen voldaan. Op drie plaatsen werd de fundering van de stadsmuur teruggevonden. Er waren bijzondere details te zien zoals een steunbeer en een nis aan de binnenzijde van de muur. Op de plaats waar de Veerstalpoort heeft gestaan, tegenover het einde van de Peperstraat, werden verschillende goten aangetroffen. Waarschijnlijk hoorden die bij de voormalige Kleine Volmolen die buiten de stadsmuur stond. In deze getijdenmolen werd wol gevold. Vollen is ruw maken of vervilten. Bij dat proces werd veel water gebruikt dat ook weer moest worden afgevoerd. Van de poort zelf werd helaas niets teruggevonden. Dit kan betekenen dat de resten bij de sloop in 1851 grondig zijn verwijderd of dat zij erg diep zitten.

Het meest tot de verbeelding sprekende resultaat werd geboekt op een plaats tussen het Tolhuis en de Peperstraat. Daar werden de resten aangetroffen van de Pieter Hugesztoren of Couden Toorne, die in schriftelijke bronnen al in 1429 werd vermeld. De toren blijkt uit baksteen te zijn

opgetrokken, maar verrassend is dat de buitenzijde is bekleed met witte natuursteen. Voor Gouda geen onbekend verschijnsel. In 1992 werden de overblijfselen van de twee wachttorens van de Rotterdamse poort opgegraven. Ook deze torens waren aan de buitenzijde met natuursteen bekleed. Natuursteen werd toegepast om torens en poorten extra bescherming te geven tegen kanonskogels en andere projectielen, maar mogelijk speelde ook de prestigieuze uitstraling een rol.

De doorsnede van de toren kon nog niet exact worden bepaald, maar ligt ergens tussen de 6 en 8,5 meter. Bijzonder is dat in de fundering een rond schietgat voor vuurwapens werd aangetroffen. In twee blokken zandkleurige natuursteen is een taps toelopend gat gehakt van 31 cm aan de binnenzijde en 20 cm aan de buitenzijde. Het schietgat bevindt zich in een eveneens taps toelopende nis en bestreek destijds in zuidwestelijke richting een deel van de Hollandsche IJssel. Het ligt voor de hand dat in het niet opgegraven deel van de fundering nog meer schietgaten aan-

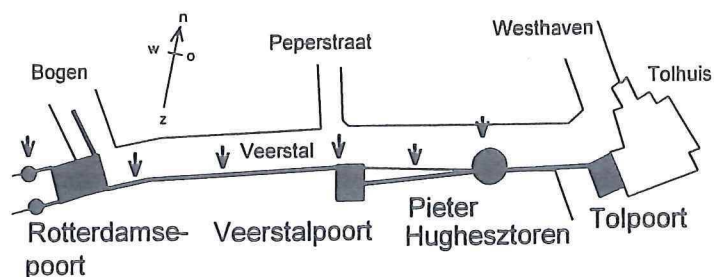
gat in zijn hand heeft, maar dat de hand aan de achterzijde wel met het lichaam is verbonden. Dat laatste duidt op het ontbreken van een onderdeel. De gemeente besloot om de burgers van Gouda bij het raadsel te betrekken en te vragen of iemand wist wat deze heer in zijn hand heeft gehad. Helaas is het raadsel niet opgelost. Daarom hebben de beeldhouwer en de gemeente samen besloten de man een rol papier in zijn hand te geven. Overigens stuitte Mooy op meer ontbrekende onderdelen, want van de heer die de kaas optilt was het hoofd zo verweerd dat niet meer duidelijk was of de man haar had of niet. De gemeente heeft besloten de uitvoering van deze aanvullingen aan de beeldhouwer over te laten.

Voor dit artikel werd gebruikgemaakt van:

Bianca van den Berg, *Gouda en haar Markten. Handel en wandel in Gouda* (Gouda 1993).

F.T. Scholten, *Rombout Verhulst in Groningen. Zeventiende eeuwse praalgraven in Milwolde en Stedum* (Utrecht 1983)

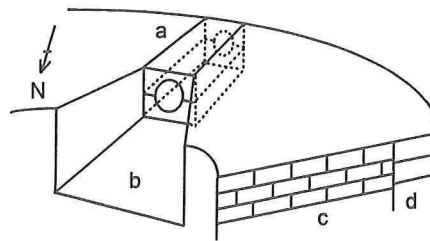
J.J. Terwen en K.A. Ottenheym, *Pieter Post* (1608-1669) *Architect* (Zutphen 1993).



Schematische weergave van de ligging van verdedigingswerken in het Veerstalgebied. De pijltjes geven de plaatsen aan waar het archeologische proefonderzoek is uitgevoerd.

wezig zijn. De vondst toont aan dat het loopniveau in de toren nog een stuk dieper in de grond moet liggen. Een groot deel van de fundering van de toren moet dus aanwezig zijn! Het schietgat was met gele IJsselsteentjes dichtgemetseld. Blijkbaar had een latere huurder van de toren last van de tocht!

De bakstenen uit de stadsmuur en de torenfundering maken in combinatie met enkele archiefbronnen een datering van de muurwerken mogelijk. De stadsmuur aan de Veerstal is omstreeks 1350 opgetrokken, maar een deel van de stadsmuur die ten westen van het Tolhuis stond, moet gezien het baksteenformaat dat werd aangetroffen omstreeks 1500 zijn gebouwd. En dat klopt ook. Uit de stadsrekeningen blijkt dat in 1490 een deel van de stadsmuur aan de Veerstal was omgevallen. In dat jaar en het jaar erna wordt door metselaars en andere vaklui hard gewerkt aan het herstel. In 1497 spreekt men nog van de "nieuwe muur". In dat jaar werd ook gewerkt aan het oprichten van een toren op het (haven)hoofd. De Pieter Hugesztoren, oorspronkelijk mogelijk een eenvoudig rondeel, heeft men wellicht na het vernieuwen van de muur ook meteen gemoderniseerd. Het baksteenformaat van de fundering wijst in ieder geval in die richting. Frappant is dat in 1497 Clement de Steenhouwer opdracht kreeg om zes schietgaten aan de Veerstal aan te brengen. Het is niet uitgesloten dat het ging om de schietgaten in de Pieter Hugesztoren.



Aanzicht van de fundering van de Pieter Hugesztoren.

- a = schietgat gevormd door twee blokken natuursteen;
- b = taps toelopende nis;
- c = torenfundering van baksteen;
- d = mantel van witte natuursteen.

Het proefonderzoek heeft nog eens aangetoond welke verrassingen de bodem van Gouda voor ons in petto heeft en dat ook onderzoek van beperkte omvang opzienbarende resultaten kan opleveren.

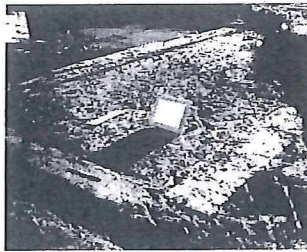
Archeologische berichten

Al een tijd staat een steiger rondom het zogenaamde Lazaruspoortje achter het stedelijk museum het Catharina Gasthuis. Eerder werden onderhoudswerkzaamheden zoals herstel van voegwerk ondernomen, maar ook de reliëfs van het vroegere Lazarus- en Oude Vrouwenhuis moesten worden hersteld. Voor deze werkzaamheden is echter goed weer nodig en dat laat nogal te wensen over. Dat bood echter wel de gelegenheid om te proberen wat meer te achterhalen over de oorspronkelijke polychromie (beschildering met bonte kleuren). Helaas zijn er weinig historische gegevens bewaard gebleven. Wel blijkt uit foto's van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg uit het begin van deze eeuw, dat de huidige polychromie niet oorspronkelijk is. Gezien dit feit en omdat de oorspronkelijke kleuren niet zijn te achterhalen, is besloten te volstaan met het schoonmaken en behandelen met een transparant schimmelwerend middel.

Onlangs werd de nieuwe gemeentelijke folder 'kleur op monumenten' gepresenteerd. Daarin wordt de geschiedenis van kleurgebruik aan gebouwen geschetst en worden de gemeentelijke richtlijnen aangegeven. Iedereen die belangstelling voor de folder heeft kan contact opnemen met mevrouw A. van den Berg-Vermeij, afdeling SVM, telefoonnummer 0182-588248.

In de krant heeft u al kunnen lezen dat Gouda er zo'n veertig rijksmonumenten bij krijgt. Dat zijn de Jongere Bouwkunstpanden die door de minister van OCenW van nationaal belang worden geacht. Eind dit jaar zal de plaatsing op de rijksmonumentenlijst een feit zijn en daarmee komt het totale aantal rond 340. Van het vervolg wordt u in de komende nieuwsbrieven op de hoogte gehouden.

Begin maart is archeologisch onderzoek verricht tijdens de sanering van de Hogenelst-locatie, op de hoek van de Zwarteweg/Voorwillensweg. Op deze locatie zijn een kelder en een waterput aangetroffen, die behoorden bij een boerderij die hier tot ongeveer achttien jaar geleden heeft gestaan. De kelder had afmetingen van 3,35 bij 7,55 meter en was gebouwd op een raamwerk van



De fundering van de kelder die bij de Hogenelst-locatie is blootgelegd.

houten balken dat op het veen was aangelegd. Door het ontbreken van vondsten kan helaas niets worden gezegd over de ouderdom van de boerderij. Op dit moment wordt archiefonderzoek gedaan om aanvullende informatie te verzamelen. Oude foto's van deze boerderij zijn zeer welkom. Bij het onderzoek werd alle medewerking verkregen van de firma Milieutec, die de sanering begeleidde.

In verband met de geplande nieuwbouw op deze locatie is eind maart een begin gemaakt met de opgraving aan de Raam 9-23. Eerder was al bij bouwhistorisch onderzoek vastgesteld dat de panden Raam 17 en 19 oorspronkelijk één pand vormden dat langer moet zijn geweest dan het huidige pand. Bij de opgraving is de ligging van de achtergevel van dit pand aangetoond. Ook blijkt ernaast een vergelijkbaar pand te hebben gestaan. Verder is een houten afvoergoot blootgelegd die uitmondt in een ton en een bekisting van planken met een nog onbekende functie. Bij de opgraving wordt alle medewerking verkregen van BV Bouw- en Aannemingsbedrijf Van Willigen te Gouda.

In het archeologisch beleid staat de zorg voor het bodemarchief voorop. Goede zorg is alleen mogelijk indien een zo helder mogelijk beeld bestaat van de archeologische rijkdom van Gouda. Daarom zal een archeologische basiskaart worden gemaakt. Op deze kaart wordt niet alleen aangegeven welke locaties al zijn onderzocht en wat daarvan de resultaten waren, maar ook welke verwachtingen er zijn over de ondergrond van de stad. De provincie Zuid-Holland heeft zich bereid verklaard om voor de opstelling van de basiskaart een subsidie van f 10.000,- te verlenen. Voor medio 1999 zal een concept van de basiskaart gereed zijn.

colofon

De nieuwsbrief is een uitgave van de gemeente Gouda.

redactie:
afdeling SVM
(Ans van den Berg-Vermeij, Bianca van den Berg)

teksten:
afdeling SVM
(Chris Akkerman, Bianca van den Berg en Ruurd Kok)

foto's:
gemeente Gouda
A. Zwart

illustraties:
gemeente Gouda
vormgeving en drukwerk:
afdeling Grafische Vormgeving
gemeente Gouda